Якраз на святвечір чоловік, жінка і їхній маленький хлопчик їхали на село. До автобуса набилося повно людей, але жінці з дитиною дали місце, і вона, притуливши до себе заспаного синка, тішилася думкою, що вже скоро буде у мами, а там їй найліпше. Чоловік відійшов далі, й жінка повсякчас озиралася на нього й жалібно всміхалась. Ледве допросилася, щоб відвіз її додому. А тепер хмурився і дивився в темне вікно. Хтось тихенько заколядував:

Нова радість стала, яка не бувала...

А мама ж її знає повно старих колядок, таких гарних, що аж плакати хочеться. І десь поставила зараз в куті "діда", засвітила по всій хаті, аби видно було при святій вечері.

Ігорчик розчервонівся, і вона розстебнула його пальтечко. Добре, що спить. Дома вона його погодує. Хай поп’є молочка тепленького з-під корови, бо на тому магазинному навіть сметана не всідається. Їхали люди з її села, і вона занепокоїлась: а як подумають, що вона з чоловіком погано живе, бо він оно стоїть віддалік, ніби чужий. На третьому селі стало вільніше, але чоловік і не думав підійти. Уже місяців зо три він і дивитися на неї не хоче, а дитину бере на руки, мов чужу. Вона вже боялася до нього обзиватись, щоб не вилаяв, але з неї досить того "відстань", аби всю ніч проплакати. Якби хто раніше їй передрік, що чоловік не схоче на неї глянути, а вона буде терпіти, то, певно, плюнула б йому межи очі. А тепер сама винна.

Як уже йшли сковзкою дорогою до хати, Ігор прокинувся й заплакав. Вона ніби аж зраділа, защебетала до дитини і подумала, що то все пусте: у неї є Ігорко, а чоловік її не має нікого.

Та хіба дитина — то вже твоє? Он її мама... Тато вмер ще три роки тому, і ненька геть сама лишилася на господарстві. А вона, дочка, — в місті. Мама туди не хоче, каже: "Я ще годна робити і вам помагати". Коли

в декреті була, охоче з дитиною пожила б в селі, але ж чоловіка треба годувати та обпирати. І хоч плач, хоч скач, а вона вже відірвалась.

— Йой, мої діточки приїхали! Хотіла до автобуса вийти, але воду на пироги поставила. Сідайте, дорогі мої гостоньки, до святої вечері!

І вже тільки до Ігорчика, тільки до внука. Побавила його, а тоді дочка понесла в другу кімнату — присипляти. Зять сидів за столом байдужий до всього на світі, навіть не глянув на жінку, коли та вернулася й сіла коло нього.

Мати урочисто змовила молитву, та очі її лишилися сухими, хоч за звичаєм поставила для тата келишок на тарілці.

— Їжте кутю, всього беріть. Чого такі сумні, чи не посварились?

— Ні, — видушила з себе жінка. — Тобі здається.

— Боронь боже, аби ви сварились. Дитинка ж оно дивиться... Я би того не пережила, якби моя донька була нещасна. Цілий вік набідилася з твоїм татом, цілий вік терпіла.

Мати похитала головою та й пішла по вареники.

— Я завтра в першу зміну. Мушу їхати, — сказав чоловік. То була неправда. Жінка промовчала, але сльози самі закапали в тарілку. Чоловік схопився за цигарку:

— Не реви, мама побачить.

— Хай бачить, — схлипнула жінка. — Я думала, підемо нині колядувати. Ми ще з тобою ніколи не ходили...

Не договорила, бо вже повернулася мама з повним паруючим горнятком.

— Бігме, ти як дитина, — полегшено зітхнув чоловік, і вперше за день очі його полагіднішали. — На другі свята підемо. Я ввечері повернуся по тебе й Ігорка. Ну все, мамо, дякую вам за гостину. Шкода, але мушу їхати, бо завтра в першу зміну.

— Овва, ти хіба не міг відпроситися?

— Не міг.

— Хай їде, мамо. Нині всі б хотіли відпроситися.

Чоловік зібрався. Вона й не ворухнулася, коли виходив. Сиділа за столом, заставленим наїдками, і думала про те, що колись без крику й плачу візьме Ігорка і приїде сюди назовсім.

— Добре вдома... — не втрималася, зітхнула.

— Слухай, доньцю, у твого часом коханки нема? Чого це його вирвало проти ночі до міста?

— Нема! Не може такого бути.

— Та чи не може? Всі вони однакові. Твій татунцьо до сивого чуба дожив, а гуляв. Ти тільки скажи, я тій суці очі видеру...

— Йой, дай мені спокій.

— Люди все бачать, а ти пустила хлопа на довгий шнурок, аби робив нам встид на все село.

— Мамо, я нічого не знаю і знати не хочу.

— То терпи, як я терпіла. А що з того маю? Ти так само нещасна...

— Неправда! — відрізала дочка. — Нема в нього коханки. Інакше я б давно його лишила.

Вона позбирала брудні тарілки і понесла їх мити. А потім лягла спати.

"Нещасна, нещасна..." — тремтіла вона в холодній постелі, але чогось здавалося, ніби не з нею діється таке страшне. Уявлялося, мов сидить після весілля за столом і розмовляє з чоловіком, дивлячись йому в очі. І вони не можуть наговоритися.

Знадвору було чути голоси колядників. Ігорчик підросте, і вони будуть обоє колядувати.

Жінка задрімала, коли рипнули двері.

— Ти спиш? — спитав чоловік, якийсь незвично великий у темряві, ніби ведмідь. — Автобуса не було. Поїду завтра першою ходкою.

Голос у нього був зовсім як колись. А жінка засинала і не чула, що він говорив далі, бо була вже не в цьому світі, де всі нещасні, а в якомусь іншому, чистому, незмінному і вічному.

Бабина смерть

Баба лежала під кожухом на постелі чорній, як земля, і вперто мовчала.

— Бабо, чуєте, — ледь не плакала молода фельдшерка, — там вам буде добре. І тепло, і їсти три рази в день будуть давати. Дайте я вас обстрижу, бо з вошами в лікарню не пустять. Машина чекає.

У хаті було зимно й неймовірно брудно. Підлогу вкривав грубий шар сміття.

— Бабо, чуєте, — просила дівчина, якій все це видавалося лихим сном. — Ви ж тут вмрете з голоду й холоду. У вас же нікого на світі нема. Син знати не хоче. Давали телеграму, а він і не думає приїжджати. Сусідам нема коли за вами дивитися.

— Ая, ая, — підтакнула сусідка. — Послухайте дівчину, бо по вас уже хробаки лазять.

— Чому ви не дали знати раніше? — тупнула ногою фельдшерка. — Ми б давно її забрали. Маєте під боком стару хвору людину, хіба тяжко було сказати голові сільради?!

— Диви, яка мудра знайшлася! Син восени був. Ми йому казали: "А що, як мама вмре?" А він: "То сільрада поховає". Коли в нього серця нема, то в нас має бути? Якби не сусіди, баба вже давно б околіла. Я вже негодна на друге село до сільради ходити. Що не хата, то по одній бабі. Ще трохи, та й півсела буде на цвинтарі.

Фельдшерка почервоніла:

— Вибачте, я від нервів. Просіть ви, може, вона хоч вас послухає...

— Чи ви, Мариню, така пані, аби вас просити? Встидайтеся. У лікарні тепленько, файненько, біла постіль... Бо, бігме, більше вам зупи не принесу!

— Що, не зібрали ще бабу? — грюкнув дверима голова сільради. — Не хоче?

— Не хоче... — похнюпилася фельдшерка.

— Бабо, — приступив до ліжка голова, червоний від морозу, — що ви собі думаєте? У Франції люди замерзають і ніхто їх в лікарню не бере. Вас ще й просити треба. Зараз міліцію приведу: візьмуть вас за ноги й руки і в машину.

— Та її спочатку обстригти треба.

— То стрижіть, я вам поможу.

— Ні, — озвалася тихо стара.

— Чуєте, бабо, людям дивно, що ви так на пси зійшли!

— Та вона вже від осені лежить. Питали, чи що болить. Казала — ні. Ні, то й ні. Один син вмер ще замолоду, а другий — п’яниця. Питаю: "Може, Мариню, вмирати зібрались?" Каже: "Ні". Ліпше вже вмерти, ніж в такому смороді та бруді жити.

Голова потягнув кожух, але баба міцно трималася за край.

— Ого! Та ми вас ще на ноги поставимо. Ходіть, Маріє Федорівно, сюди. Ось візьмемо ножиці...

Баба шарпнулася й попросила:

— Не треба!

— Що, кіс шкода?

— Шкода, — сказала баба й заплакала.

Тепер, коли вона трохи відтала, з нею можна було робити все. З баби зняли драну хустку. Коси мала густі й зовсім не сиві.

Шоферові набридло чекати і він засигналив. Почали сходитися сусіди. Бабу, обстрижену і сяк-так помиту, вивели під руки й посадили в машину. Голова в неї хилиталася з боку на бік, як у ляльки.